

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

XVIII A. LIETUVOS LOTYNIŠKOJI PROGINĖ LITERATŪRA PIJORŲ EDUKACIJOJE: TRADICIJOS TĘSTINUMAS IR APŠVIETOS EPOCHOS INOVACIJOS

ASTA VAŠKELIENĖ

Anotacija. Lietuvos lotyniškosios proginės literatūros raidą ir funkcionavimą lėmusios aplinkybės buvo dvejojo pobūdžio: teorines prielaidas proginei kūrybai rastis ir plėtotis sudarė jėzuitų humanistinis mokymo metodas, pagrįstas Antikos literatūros studijomis ir imitacija. Praktines šios literatūros funkcionavimo sąlygas lėmė jos pritaikomumas: proginiai kūriniai gyvai atspindėjo krašto politinio visuomeninio, kultūrinio ir bažnytinio gyvenimo aktualijas ir atliko savitą visuomeninės kultūrinės komunikacijos funkciją. Jėzuitų įtvirtintas humanitarinio mokymo modelis, Europos edukacinėje sistemoje gyvavęs nuo XVI a., buvo būdingas ir kitų vienuolių mokykloms. Straipsnio¹ tikslas – koncentruojantis į humanitarinių studijų specifiką nustatyti, kokią vietą proginė literatūra užėmė pijorų, XVIII a. švietimo sistemos reformatorių, mokymo programoje ir kaip Apšvietos epochos mąstysena koreliavo su proginės kūrybos tradicija.

Reikšminiai žodžiai: Barokas, Apšvieta, XVIII a. proginė literatūra (lotynų), mokymo sistema, jėzuitai, pijorai.

XVIII a. Lietuvos viešajame gyvenime aktyviausiai dalyvavo jėzuitų ir pijorų kongregacijos, o jų konkurencinė sąveika skatino inovacijas abiejų vienuolių mokymo programose. Humanitarinių mokslų vietą Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų švietimo sistemoje, retorikos ir proginės kūrybos ryšį nagrinėjo ne vienas Lietuvos ir užsienio mokslininkas (tarp reikšmingiausiųjų paminėtini Eugenijos Ulčinaitės²,

1 Straipsnis parengtas atliekant podoktorantūros stažuotę, kuri yra finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VPL-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (*post doc*) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“.

2 Eugenija Ulčinaitė, Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje, in: *Literatūra*, 2007, Nr. 49(3), p. 95–107; Eadem, Retorika, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija (ser. *Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 205–214; Eadem, Proginė literatūra, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2001, p. 521–534; Eadem, Proginės raštijos prasmė ir patosas, in: Eugenija Ulčinaitė, Albinas

Pauliaus Rabikausko³, Stanisława Bednarskio⁴, Ludwiko Piechniko⁵ darbai). Lietuvos pijorų vienuolijos humanistinių studijų ypatumai, proginės kūrybos vieta ir vaidmuo edukacijoje – tai problema, mūsų istoriografijoje kol kas tikslingai ir išsamiai neatspindėta. Bene daugiausia dėmesio šiam klausimui skyrė lenkų mokslininkas Łukaszas Kurdybacha, prieš keturis dešimtmečius atlikęs Lenkijos ir Lietuvos pijorų reformuotos mokymo programos lyginamąją analizę⁶.

Siekiant nustatyti pijorų vienuolijos humanitarinių studijų naujoves, būdingas Apšvietos epochai, tyrimo laukas buvo išplėstas taip pat aprėpiant svarbius XVII a. šaltinius. Kaip pamatiniai pijorų vienuolijos veiklą reglamentuojantys dokumentai, leidžiantys pastebėti mokymo programos ypatumus ir jos kaitą, naudoti šie šaltiniai:

- ▶ *Synopsis Constitutionum*⁷ (*Pamaldžiųjų mokyklų Dievo Motinos regulinių kunigų vienuolijos nuostatų sąvadas*, 1698);
- ▶ *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta* (*Metodas, arba Mokymo nuostatai, skirti užsienio [pijorų provincijoms], generalinės kapitulos patvirtinti 1694 m.*);
- ▶ *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*⁸, 1793 (*Pamaldžiųjų mokyklų Dievo Motinos regulinių kunigų vienuolijos nuostatai*). Šiuo leidiniu naudotasi pirmiausia kaip vieninteliu mums

Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 252–263; Eadem, Tradycja i nowatorstwo w wykładach retoryki w kolegiach jezuickich w XVII–XVIII wieku, in: *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezuici, 1995, p. 241–252.

- 3 Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai* (ser. *Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- 4 Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933.
- 5 Ludwik Piechnik, Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*: Wybór artykułów, Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezuici, 1994, p. 183–209; Idem, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990.
- 6 Łukasz Kurdybacha, Reforma litewskich szkół pijarskich w 1762 r., in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. XV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, p. 3–23.
- 7 Visas pavadinimas: *Synopsis Constitutionum Religionis Cleric. Regular. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis, et additionibus ex Literis Apostolicis, et Decretis Capitulum Generalium. Accedunt aliquot Ritus particulares, nonnullae Ordinationes Praep. Generalium, et Consuetudinibus*, Romae: Typis D. A. Herculis, 1698.
- 8 Atliekiant tyrimą, remtasi mums prieinamu nuostatų leidimu: *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis et additionibus ex Literis Apostolicis et Decretis Capitulum Generalium. Accedunt Regulae Communes, Ritus particulares, et Canones Poenales. Quae Omnia ex Autographis et Locis authenticis extracta sunt, et totidem verbis expressa*, Barcinone: Ex Typog. Regia Francisci Suria et Burgada, MDCCLXXXVIII [1793]. Minimasis 1793 m. *Constitutiones* leidimas yra papildyta pijorų nutarimų sąvado *Synopsis Constitutionum* (1698) versija.

prieinamu šaltiniu, kuriame buvo paskelbtas tyrimui svarbus minėtasis dokumentas – *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta*. Lyginant abiejų kalbamųjų šaltinių – *Constitutiones Scholarum Piarum* (1793) ir *Methodus, seu Ratio studiorum* (1694) – publikavimo datas, matyti jas skiriantis 99 metų pertrūkis. Pagal tradiciją, kuri taikyta, pvz., jėzuitų praktikoje, tokio pobūdžio dokumentai kaip *Constitutiones* ir *Ratio studiorum* paprastai būdavo išleidžiami lygiagrečiai, todėl šis didžiulis skirtumas tarp vieno dokumento publikavimo ir į jį inkorporuoto kito dokumento datų leidžia galvoti, kad *Methodus, seu Ratio studiorum* turėjo būti paskelbtas netrukus po jo suformulavimo, o šiuo atveju susiduriame tik su kartotine pastarojo publikacija.

Apšvietos epochoje vykusiems esminiams edukacinės sistemos pokyčiams ir kultūrinėms slinktimis nustatyti pasitelkti XVIII a. šaltiniai:

- Stanislovo Konarskio (*Stanisław Konarski*) veikalas *De emendandis eloquentiae vitiis* (*Apie taisytinas iškalbos ydas*, 1741);
- Stanislovo Konarskio parengti mokymo nuostatai *Ordinationes Visitationis Apostolicae [...] pro provincia Polona [...] Scholarum Piarum*⁹ (*Apštalinės vizitacijos nurodymai, skirti Lenkijos pijorų provincijai*, 1753–1754);
- *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae*¹⁰ (*Mokymo nuostatai, skirti Lietuvos provincijos pijorų mokykloms*, 1762).

Tipinį jėzuitų kolegijos mokymo modelį sudarė *studia humaniora*, t. y. gramatikos (skiriamos dažniausiai į *infimā*, gramatiką ir sintaksę), poetikos (*humanitas, classis poeticae*) ir retorikos klasės (*classis rhetoricae*); joms buvo skirti 5–7 metai; toliau buvo studijuojama filosofija (3 metai) ir teologija (4 metai)¹¹. Kolegija, kurioje buvo visi trys minėti padaliniai, galėjo turėti akademijos teises¹². Tokia humanistinio mokymo sistema buvo remiamasi ir Vilniaus akademijoje. Gramatikos klasėje susipažinus su lotynų kalbos pagrindais, buvo einama prie Antikos autorių kūrybos analizės; poetikos klasėje studijuoti eilėdaros principai ir mokyta imituoti Antikos autorių kūrybą; retorikos klasėje, kuri laikytina aukščiausia šių studijų pakopa, savarankiškai buvo kuriamos odės, epitalafijos, trėnai, epitalamijai, sveikinimo kalbos etc.

9 Visas pavadinimas: *Ordinationes Visitationis Apostolicae pro Provincia Polona Cler[icorum] Regularium P[aupterum] M[atris] D[ei] Scholarum Piarum*. Straipsnyje naudotasi šio S. Konarskio veikalo vertimais į lenkų kalbą: Stanisław Konarski, Ordynacje wizytacji apostołskiej dla polskiej prowincji szkół pobożnych, in: *Pisma pedagogiczne*, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, p. 3–263; [Idem,] *Ustawy szkolnie dla polskiej prowincji pijarów*, z języka łacińskiego przełożyła Wanda Germain, przypisami zaopatrzył prof. Jan Czubek, wstępem poprzedził prof. Stanisław Kot, Kraków: Nakładem M. Arcta i SP w Warszawie, 1925.

10 Visas pavadinimas: *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae*, Vilnae: Typis S. R. M. et Reipublicae Schol. Piar., 1762.

11 Eugenija Ulčinaitė, Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje, p. 96.

12 Paulius Rabikauskas, Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, in: Idem, *op. cit.*, p. 45–50.

Šie eiluioti ir proziniai kūriniai atspindėjo to meto akademinės sistemos postuluotą literatūros žanrinį kanoną. Pasak E. Ulčinaitės, literatūrinė kūryba, kaip neatsiejama mokymo proceso dalis, ugdė išprususį skaitytoją ir literatą, todėl didžiąją dalį XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškųjų kūrinių parašė jezuitų kolegijų auklėtiniai, studentai ir profesorai, o Vilniaus universitetą galima vadinti lotyniškosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūros kūrimo centru¹³.

XVIII a. 3-iajame dešimtmetyje į Lietuvos visuomeninį kultūrinį gyvenimą įsijungė Pijorų kongregacija, savo tikslu laikiusi plačiai prieinamą jaunuomenės švietimą ir katalikišką auklėjimą. Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (*Konstanty Kazimierz Brzostowski*) pakviesti pijorai 1722 m. atvyko į Vilnių, o 1726 m. čia įkūrė pirmąją mokyklą¹⁴.

Kalbant apie laikotarpį iki Stanislovo Konarskio mokyklų reformos, vargu ar būtų galima išskirti kokius nors specifinius ypatumus, būdingus būtent Lietuvos pijorų akademinėi sistemai. Šiame etape ji neturėjo esmingai skirtis nuo bendrosios pijorų mokymo programos, kurią generalinė kapitula patvirtino 1694 m. ir nurodė visose provincijose jos laikytis. Šiuo mokymo procesą ir turinį reglamentuojančiu dokumentu, pavadintu *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta*, taip pat buvo privalu vadovautis Lietuvos pijorams, tuo metu priklausiusiems Lenkijos pijorų provincijai. Minėtasis dokumentas buvo paskelbtas vadinamosiose pijorų konstitucijose, arba nuostatuose, *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*¹⁵, išleistuose 1793 m., tačiau neabejotina, kad provincijoms jis turėjo būti žinomas netrukus po to, kai buvo suformuluotas.

Methodus, seu Ratio studiorum nurodyta, kad pijorų mokymo programą turi sudaryti 9 klasės: 3 iš jų skiriamos pradiniam mokymui, 3 – gramatikai, o likusios – poetikai, retorikai ir filosofijai. Pradinio mokymo pakopos pirmoji klasė buvo vadinama *infima legentium*. Čia dėstyti tikybos ir skaitymo pradmenų pagrindai. Antrojoje, arba *media legentium*, klasėje, be tikybos, mokyta skaityti, rašyti ir skaičiuoti; trečiojoje klasėje, kuri vadinta aritmetikos, arba *suprema legentium*, greta pagrindinių dalykų ir sklandaus rašymo esminis dėmesys kreiptas į aritmetiką:

AA. Prima est infima legentium, primis fidei, pietatis, atque literarum incumbens elementis.

BB. Secunda, media legentium, scribingentium, et juxta faciliores Arithmeticae regulas, praesertim quatuor cardinales, numerantium.

13 Eugenija Ulčinaitė, Lotyniškoji kūryba, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, p. 217.

14 [Michał Baliński,] *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803. Przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862, p. 185–186.

15 Visą pavadinimą žr. 8-oje išnašoje.

CC. Tertia, suprema Arithmeticae, in qua, praeter canones ad affabre perfecteque scribendum, universae Arithmeticae tractatus expediuntur¹⁶.

(AA. Pirmoji yra žemiausioji skaitančiųjų klasė, kurioje siekiama išmokyti tikėjimo, pamaldumo ir skaitymo pradmenų.

BB. Antrojoje, vidurinėje skaitančiųjų, rašančiųjų ir skaičiuojančiųjų, klasėje greta paprastesnių aritmetikos taisyklių aiškinti keturi pagrindiniai skaičiavimo veiksmai.

CC. Trečioji, aukščiausioji aritmetikos, klasė, kurioje, be pagrindinių [anksčiau išeitų] dalykų ir gerų rašymo įgūdžių formavimo, aiškinama bendroji aritmetika.)

Po to buvo pereinama į aukštesnes klases, pijorų sistemoje vadintas *infima grammaticae* (šioje klasėje mokytojas turėjo išaiškinti lotynų kalbos gramatikos pagrindus), *media grammaticae* (ji buvo skirta bendrosioms gramatikos taisyklėms mokytis, čia taip pat buvo pradedama mokytis sintaksės), *suprema grammaticae* (ši klasė buvo skirta kartoti ir įtvirtinti visoms gramatikos ir sintaksės taisyklėms, taip pat joje buvo pradedama prozodija, aiškinama poezijos kūrinų struktūra). Metų pabaigoje mokiniai turėjo raštu perteikti kelias neilgas pasakėčias, klasėje mokytojo iš anksto paaiškintas ir papasakotas. Likusiose dviejose klasėse buvo privalu mintinai išmokti ištraukų iš Šventojo Rašto:

DD. Quarta, infima Grammaticae, cujus regulas generales excurrit.

EE. Quinta, media Grammaticae, cujus particulares regulas, absque notis exponit, et de Syntaxi agit [...].

FF. Sexta, suprema Grammaticae, cujus regulas generales repetit, et quascumque ejus observationes cum integro Prosodiae tractatu, nec non aliquid de structura carminum ediscit.

GG. Anno autem ad finem vergente scripto exponet vulgari idiomate fabellas aliquot, ad hoc a Magistro praenarratas.

HH. Postremae hae duae Grammaticae classes in ediscendo, seu memoriae mandando, Historiae Sacrae compendio se exercebunt¹⁷.

(DD. Ketvirtoji, žemiausioji gramatikos, klasė, jos programa apima bendrąsias [gramatikos] taisykles.

EE. Penktoji, vidurinė gramatikos, klasė, pagal jos programą aiškina mos atskiros [gramatikos] taisyklės, išskyrus jau žinomas, ir mokoma sintaksės.

¹⁶ *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, p. 169.

¹⁷ *Ibid.*

FF. Šeštoji, aukščiausioji gramatikos, klasė, jos programoje kartojamos tiek pagrindinės, tiek ir visos kitos [gramatikos] taisyklės kartu su nauju dalyko – prozodijos – aiškinimu, taip pat šis tas dėstoma apie eilėraščių sandarą.

GG. Metams einant į pabaigą, [mokinys] paprasta kalba tegu raštu perteikia kelias pasakėčias, tuo tikslu mokytojo prieš tai papasakotas.

HH. Šitos dvi paskutinės gramatikos klasės skirtos mokymuisi mintinai, arba atminties lavinimui, [mokiniai] tegu praktikuojasi mokydami ištrauką iš Šventojo Rašto.)

Poetikos (vadintos *Humanitas*, arba *Poesis*) klasėje buvo kartojami trijose gramatikos klasėse išmokti dalykai, praktikuotasi rašant laiškus, atliekant retorikos pratimus (*progymnasmata*), buvo nagrinėjamos metaforos, tropai ir figūros, mokomasi graikų kalbos, susipažįstama su eiliuotos ir neeiliuotos kalbos pagrindais:

II. Septima est classis Humanitatis, in qua, praeter assiduas Grammaticae, quoad difficiliora praesertim, repetitiones, et exercitationes, Methodus Epistolaris, Progymnasmata, Tropi, et Figurae, cum aliquo graeci sermonis exercitio proponantur; nec non solutae, ac ligatae orationis fundamenta jaciuntur¹⁸.

(Septintoji yra poetikos klasė, kurioje, be pakartotų gramatikos [taisyklių], turi būti einama prie sunkesnių [užduočių] kartojimo ir praktikavimosi, dėstomas laišku rašymas, praktikuojamasi atliekant retorikos užduotis, aiškinami tropai ir figūros, mokoma graikų kalbos, taip pat turi būti pradedami aiškinti prozinės ir eiliuotos kalbos pagrindai.)

Įdomu pastebėti, kad retorikos klasės turinys aptartas itin glaustai. Kalbant apie retorikos ir poetikos klasių specifiką nurodyta, kad pirmosios mokytojas turi imtis iš ryto, antrosios – pavakare, be to, du kartus per savaitę turi būti dėstoma visuotinė istorija ir du kartus – geografiija:

KK. Octava, in qua Rhetoricae de mane, Poesis de sero, brevi, facillique methodo institutiones tradendae.

LL. Tradenda insuper bis in hebdomada Historicae Profanae Elementa; item Geographiae¹⁹.

(KK. Aštuntoji [klasė yra ta], kurioje retorikos taisyklės iš ryto, poetikos – po pietų turi būti dėstomos glaustai ir nesudėtingai.

¹⁸ *Ibid.*, p. 170.

¹⁹ *Ibid.*

LL. Be to, du kartus per savaitę turi būti mokoma visuotinės istorijos dalykų ir geografijos.)

Neabejotinai svarbų vaidmenį tiek jėzuitų, tiek ir pijorų humanitarinio mokymo procese atliko grožinė literatūra. Rekomenduojamų skaityti antikinių ir vėlesnių autorių bei jų kūrinių sąrašai visada buvo sudaromi kruopščiai ir apgalvotai. Dokumente *Methodus, seu Ratio studiorum* rekomenduojamos skaityti literatūros pobūdis atskirai neaptarimas, o tik nurodoma, kad „knygų katalogas, skirtas kiekvienai klasei“, pateiktas *Constitutiones Religionis Scholarum Piarum* 14-ame skyriuje. Šis „knygų katalogas“²⁰ rodo, kad Antikos ar Naujųjų laikų autorių kūrinius buvo pradedama skaityti *media grammaticae* klasėje – čia mokiniams rekomenduojami atrinkti Cicerono laišakai, Ovidijaus *Liūdesio elegijos*, kaip skaitytinas autorius taip pat nurodytas ispanų humanistas, mokslininkas ir pedagogas Liudvikas Vivesas (*Johannes Ludovicus Vives*, 1492–1540). *Suprema grammaticae* klasėje turėjo būti skaitomi Cicerono laišakai įvairiems adresatams (*Ad familiares*) ir filosofinis veikalas *Lelijus apie draugystę*, Valerijaus Maksimo istoriniai skaitiniai (*Exempla*), Vergilijaus *Eklogos* ir *Georgikos*, Ovidijaus poezijos rinkinys *Laiškai iš Ponto*. Poetikos ir retorikos klasėse literatūra atitinkamai keitėsi. Dalykinės sąsajos tarp poetikos klasės turinio ir parankinių skaitinių iliustruoja nurodymas skaityti Cicerono veikalus *Apie pareigas* arba *Apie draugystę*. Iš istorikų patariama rinktis Kvintą Kurcijų arba Salustijų. Kaip prozodijai tinkamas autorius nurodytas Horacijus, rekomenduotas jo *Poezijos menas* ir kuri nors odžių knyga. Taip pat turėjo būti skaitomos išvalytos Marcialio epigramos ir kuri nors Vergilijaus *Eneidos* giesmė. Dar įvairesnė retorikos klasės lektūra: konkretus autorius, parankus retorikos žinioms gilinti, nenurodomas, bet rekomenduojama rinktis tokį, kuris tą dalyką pateikia „glaustai ir aiškiai“; patariama skaityti Cicerono kalbas *Už Manilijaus įstatymą*, *Už poetą Archiją*, taip pat jo veikalus *Lelijus apie draugystę*, *Katonas Vyresnysis apie senatvę*, *Apie pareigas*. Kaip istoriografinio žanro atstovai pravartūs Salustijus, Livijus, Kvintas Kurcijus arba kuris nors kitas, kurio „lotyniškas stilius yra švaresnis“. Iš poetų rekomenduojama rinktis Horacijaus odžių knygą ir kurią nors Lucijaus Anėjaus Senekos tragediją.

Kaip kito ir plėtėsi poetikos ir retorikos klasių lektūra, galima pastebėti sugrįžtant prie pirmojo pijorų nuostatų sąvado *Synopsis Constitutionum*²¹ (1698) rekomendacijų. Čia nurodyta, kad poetikos klasėje šalia epistolografijos²², reto-

20 *De Libris Auctorum in singulis Classibus explicandis*, žr. *Constitutiones Religionis Scholarum Piarum*, p. 335–337.

21 Visą pavadinimą žr. 7-oje išnašoje.

22 [Camillus a S. Hieronymo,] *Methodus epistolaris. Sive Breves institutiones ad literas conscribendas. Auctore A. R. P. Camillo a S. Hieronymo, Vrbinatē Clericorum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Collegij Nazareni in Vrbe rectore*, Romae: Typis Aegidij Ghezzi, 1665.

rikos²³ ir epigramos²⁴ studijų reikmėms reikalingų autorių turi būti skaitomas Cicerono veikalas *Apie pareigas*, Vergilijaus *Eneida*, istorikas Kvintas Kurcijus, išvalytos Horacijaus odės. Retorikos klasėje sąvade buvo rekomenduojamos rinktinės Cicerono kalbos, Salustijus, Horacijaus odės, Vergilijaus *Eneida*, išvalytos Marcialio epigramos²⁵.

Nesama duomenų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje buvusių pijorų mokyklų programų ypatumus, būdingus laikotarpiui iki švietimo reformos. Viena vertus, nuo bendrųjų generalinės kapitulos principų negalėjo būti labai nukrypta, kita vertus, tokių specifinių niuansų, kaip studijoms pasitelkiamų vadovėlių pasirinkimas, tikrai būta. Be to, akivaizdu, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pijorų mokyklų programos neturėjo esmingai skirtis nuo buvusiųjų Karūnos teritorijoje. Stanisławas Biegański, Lenkijos pijorų vienuolijos istorikas, nurodo, kad Lenkijos pijorai tikybai naudojo Petro Kanizijaus (*Petrus Canisius*) katekizmą *Summa doctrinae Christianae*, gramatikos klasėje skaitė pasakėtininką Fedrą ir istoriką Kornelijų Nepotą, *mediae grammaticae* klasėje sintaksei pasitelkdavo istorikus Eutropijų ir Cezarį, o *supremae grammaticae* klasėje skaitė Ovidijų, Lukaną, Klaudijų, Horacijų, Livijų ir Kurcijų. Retorikos klasėje remtasi Mykolo Krauzo (*Michał Kraus*) vadovėliu *Institutiones rhetoricae*²⁶, skaityti Cicerono laišakai, Klaudiano, Svetonijaus veikalai, Andriejaus Zaluskio (*Andrzej Chryzostom Zaluski*) kalbos, Martyno Kromerio (*Marcin Kromer*) *Lenkijos istorija*, Seneka, Puteanas (*Erycius Puteanus*), Justas Lipsijus (*Justus Lipsius*), Plinijaus Jaunesniojo *Panegirika Trajanui*, Benedikto Zavadskio (*Benedykt Zawadzki*) odės, pijoro Ignaco Križkevičiaus (*Ignacy Kryżkiewicz*) veikalai *Attica Musa* ir *Progymnasmata* (1669), pijoro Karolio Boratinio (*Karol Boratini*) *Latinitas* (1700), pijoro Samuelio Jablonovskio (*Samuel Jablonowski*) *Lucubrationes oratoriae in materiis tum politicis, tum moralibus* (1715), pijoro Ignaco Zavadzkiego (*Ignacy Zawadzki*) *Gemmae Latinae* (pirmasis leidimas Varšuvoje 1689 m., paskutinis – 1728 m.), taip pat geriausios pijorų autorių panegirikos. Visi išvardyti autoriai ar veikalai buvo skaitomi ne per vienus metus, o pakaitomis, kaip išimtis minėtinas iš programų nesitraukęs Ciceronas²⁷. Šie faktai rodo, kad iki XVIII a. vidurio pijorų mokymo modelis buvo iš esmės tapatus jėzuitų humanistinės edukacijos principui. S. Bie-

23 [Camillus a S. Hieronymo,] *Methodus Metricae Orationis sive Poeticae Institutiones Auctore A. R. P. Camillo A. S. Hieronymo Vrbinatē Clericorum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Collegii Nazarenī Rectore*, Romae: Typis Fabii de Falcis, 1665.

24 Caroli a S. Antonio Patavino, *De arte epigrammatica, sive de ratione epigrammatis rite conficienda, libellus*, Coloniae: Vbiorum, 1650.

25 *Synopsis Constitutionum*, p. 192.

26 Pasak S. Biegańskiego, šis vadovėlis, pirmą kartą išleistas 1687 m. Varšuvoje, Lenkijos pijorų mokyklose buvo naudojamas iki pat S. Konarskio mokyklų reformos, o Lietuvoje – dar ilgiau, žr. [Stanisław Biegański,] *Szkoły pijarskie w Polsce*, skreślil ks. Stanisław Biegański S. P., Lwów: Związkowa drukarnia we Lwowie, 1898, p. 11.

27 *Ibid.*

gaškis, analizuodamas laikotarpį iki S. Konarskio veiklos pradžios, pastebėjo, kad tuo metu Lenkijos pijorų provincijoje nebuvo S. Konarskiui gabumais prilygusių pijorų; jėzuitai pijorus lenkė daugeliu atžvilgių. Gimtoji kalba buvo visiškai ap-leista, mokykla ir toliau siekė išmokyti lotyniškai, todėl programoje buvo daug retorikos pratybų, deklamacijų, viešųjų pasirodymų, draminių pastatymų, mo-kyklinių seimelių, o kaip bausmė už mokyklos aplinkoje praprusdavusią lenkų kalbą taikyta *signum linguae*²⁸.

Lenkijoje pijorų švietimo reforma prasidėjo 1741 m., kai S. Konarskis, mirus provincijolui Juozapui Jastžembskiui (*Józef Jastrzębski*), užėmė jo vietą ir ėmėsi įgyvendinti kai kurias naujoves, pirmiausia Kilmingųjų kolegijoje (*Collegium Nobilium*), ir truko iki 1756 m., kai įsigaliojo S. Konarskio parengti pedagoginiai ir metodiniai nurodymai *Ordinationes Visitationis Apostolicae*²⁹.

Reformuotoje pijorų mokykloje lotynų kalba išsaugojo vienos iš pagrindinių mokymo disciplinų statusą, tik šiai kalbai mokyti vietoje Alvaro vadovėlio pradėta naudoti metodiniu požiūriu patrauklesnė S. Konarskio gramatika. Pijorai suaktualino gimtosios (lenkų) kalbos mokymą, tačiau, kita vertus, gimtoji kalba net ir po reformos vis dėlto netapo savarankiška disciplina³⁰, tai tebuvo įrankis, pasitelkiamas mokymo procese. S. Konarskis sumažino pratybų, skirtų poezijos kūrimo praktikai, be to, kad nebūtų eikvojamas studijų laikas, tokius pratimus rekomendavo užduoti tik laisvadieniams ir švenčių dienoms. Jis taip pat akcentavo, kad retorikos klasėje svarbesnį vaidmenį turi atlikti ne taisyklės, bet tinkamų knygų skaitymas. Reformuotoje mokymo programoje buvo ribojami teatriniai pasirodymai, o iš akademinės ir apskritai kultūrinės aplinkos gujama panegirika. Šis itin populiarus brandžiojo Baroko proginės literatūros žanras, eksploatuotas ir jėzuitų, ir pijorų autorių, S. Konarskio kritikos sulaukė dar iki mokyklų reformos. Veikale *De emendandis eloquentiae vitiis* (1741) S. Konarskis, nubrėžęs esminius retorikos reformos kontūrus, barokinę iškalbą apibūdino kaip prieštaraujančią logikai ir pačiai žmogaus prigimčiai³¹. Įvairūs kūriniai, parašyti sveikinant ves-tuvių proga, kam nors mirus ar gimus, užėmus aukštas pareigas, iš tiesų išreiškia

28 *Ibid.*, p. 11–12. S. Biegašskio minima *signum linguae* – tai medinė lentelė su inicialais S. L. Mokiniai tarpusavyje turėjo kalbėti tik lotyniškai, o tokią lentelę gaudavo sučiuptas lenkiškai kalbantis mokyns. Jis lentelę turėdavo tol, kol būdavo sugaunamas kitas nusižengėlis. Prefek-tas, vizituojantis klasę, pirmiausia klausdavo apie *signum*. Tas, kuris tuo metu lentelę turėdavo, susilaukdavo fizinės bausmės.

29 Stanisław Pietraszko, *Doktryna literacka polskiego klasycyzmu*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodo-wy im. Ossolińskich, 1966, p. 250.

30 Jan Buba, Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej, in: *Pijarzy w kulturze dawniej Polski. Ludzie i zagadnienia*: Praca zbiorowa, Kraków: Nakładem Polskiej Prowincji XX Pija-rów, 1982, p. 115.

31 Stanisław Konarski, O poprawie wad wymowy, in: Idem, *Pisma wybrane*, t. 2, opracował Juliusz Nowak-Dłużewski, wstępem opatrzył Zdzisław Libera, Warszawa: Państwowy Instytut Wy-dawniczy, 1955, p. 16.

ne pagarbą, o kelia juoką³². Taigi metodinių nurodymų rinkinyje *Ordinationes Visitationis Apostolicae* S. Konarskis ragina šių kūrinių praktiką itin apriboti, o, esant būtinybei, juos dedikuoti tik ypač nusipelnusiems asmenims³³.

Stanisławas Pietraszko pastebėjo, kad reformuotoje pijorų mokykloje retorikai buvo numatyta reikšminga funkcija pertvarkant feodalinę krašto struktūrą, tačiau pati iškalbos teorija buvo redukuota, o jos estetinės ambicijos suvaržytos. S. Pietraszko taip pat pažymi, kad S. Konarskio mokykloje susiduriama veikiau su utilitarine, „praktine“ poezijos koncepcija nei su poetika. Poetikai jau tenka kitoks vaidmuo nei iki reformos: moderniai suvokiama poetika reikalinga ne eilėms kurti, o tik poezijos kūriniams pažinti. Teorija neturi gožti skaitymo, o teorinių žinių reikia semtis ne iš vadovėlių, bet iš poetų kūrybos³⁴. Taigi reformuota pijorų mokykla „nesiekė ugdyti poetų, tačiau ir nepajėgė visiškai išsižadėti šios senos mokyklinės tradicijos“³⁵. Anot Teresos Kostkiewiczowos, S. Konarskio metodiniai nurodymai akivaizdžiai rodo, kad auklėjimo ir mokymo pagrindą sudarė gerų knygų skaitymas ir komentavimas, tačiau siekis išmokyti rašyti įvairių žanrų konvencijas atitinkančius prozinius ir eiliuotus kūrinius vis dėlto laikytas vienu iš svarbiausių mokyklos uždavinių, nes šis gebėjimas buvo traktuojamas kaip aktyvios visuomeninės saviraiškos sąlyga³⁶.

Lietuvos pijorų provincija oficialiai nepriėmė S. Konarskio mokyklų reformos, tačiau ir nepajėgė jai pasipriešinti³⁷. Tai teiginys, lenkų istoriografijoje kartojamas, panašu, nuo S. Biegańskio darbų. Tačiau, kalbant apie nepritarimą, negalima išleisti iš akių fakto, kad vieninga Lenkijos pijorų provincija 1736 m. buvo padalyta į du savarankiškus vienetus – Karūnos ir Lietuvos provincijas. Taigi turbūt natūralu, kad Lietuvos provincija siekė savarankiškumo ir švietimo srityje. Remdamiesi S. Konarskio *Ordinationes Visitationis Apostolicae*, Lietuvos pijorai parengė savo mokymo nuostatus *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae*, kurie buvo išleisti Vilniaus pijorų spaustuveje 1762 m. Šie nuostatai iš esmės buvo S. Konarskio darbo adaptacija, t. y. ketvirtosios dalies santrauka, pritaikyta Lietuvos provincijos reikmėms³⁸. Adaptaciją atliko provincijos sekretorius pijoras Jurgis Ciapińskis (*Georgius Ciapiński*, 1718–1768) kartu su Kasparu Tżeškovskiu (*Gaspar Trzeszczkowski*), Lietuvos pijorų provincijos prepozitu. Akivaizdu, kad

32 *Ibid.*

33 Idem, *Ustawy szkolnie dla polskiej prowincji pijarów*, 1925, sk. 181, p. 124.

34 Stanisław Pietraszko, *op. cit.*, p. 254, 257.

35 *Ibid.*, p. 258.

36 Teresa Kostkiewiczowa, Poeci ze środowiska pijarskiego w wieku Oświecenia – rekonensans, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa, Kraków: IHNOiT. PAN; Wydaw: ZPPP, 1993, p. 74–75.

37 [Stanisław Biegański], *op. cit.*, p. 15; Adam Pitala, Pijarskie zakłady kształcenia nauczycieli w dawnej Polsce – profesoria, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, p. 392.

38 Łukasz Kurdybacha, Reforma litewskich szkół pijarskich w 1762 r., in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. XV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, p. 5.

užduotis parengti Lietuvos pijorų provincijai skirtus nuostatus J. Ciapinskiui buvo patikėta neatsitiktinai. Pasak Magdalenos Ślusarskos, J. Ciapinskio būta vieno iš įdomiausių besibaigiančios Saksų epochos veikėjų, jis buvo populiarus tarp Vilniaus pijorų lotyniškai ir lenkiškai eilavęs poetas, puikiai išmanė Antikos kultūrą ir literatūrą³⁹. Svarbu paminėti, kad J. Ciapinskis buvo Vilniaus katedros pamokslininkas, pijorų mokyklos dėstytojas, o apie platų jo interesų spektrą liudija korespondencija su Michailu Lomonosovu.

Nesunkiai galima pastebėti, kad *Methodus docendi* išdėstyta humanitarinių studijų seka rodo akivaizdžią jėzuitų *studia humaniora* modelio recepciją. Lietuvos pijorų humanitarinių studijų sistemą sudarė gramatikos klasė, padalyta į tris skyrius (*De infima Classe Grammatices* ir *De media et suprema Classe Grammatices*), ir poetikos (*De schola Humanitatis seu Poesi*) bei retorikos klasės (*De schola Rhetorices*).

Gramatikos klasėje buvo mokoma lotynų kalbos gramatikos, taip pat rašyti ir skaityti. Be šių dalykų, dėstytas katekizmas, aritmetikos, geografijos pradmenys, mokyta naudotis atlasu. Aukštesnės pakopos gramatikos ir sintaksės klasėse dėstyta ortografija, geografija, kosmografija, mokiniai buvo supažindinami su epistolografijos pagrindais, laiškų frazeologija etc. Łukaszas Kurdybacha atkreipia dėmesį į istorijos discipliną kaip į visiškai naują ir labai svarbų dalyką pilietiniam patriotiniam mokinių ugdymui ir tolesnėms retorikos pratyboms⁴⁰. Pažymėtina, kad istorija turėjo būti dėstoma lenkų kalba.

Poetikos klasėje, pakartojus sintaksę ir prozodiją, jau buvo skaitomas Ovidijus, Vergilijus, Marcialis ir kiti romėnų autoriai, remiantis jų kūryba, aiškinami periodai, tropai, kalbos figūros, amplifikacija, aptariamai epigramos, odės, elegijos, poemos ypatumai. Be literatūros dalykų, dėstyta senovės istorija. Atkreiptinas dėmesys, kad *Methodus docendi* kaip pamatinius nurodė Christopho Hartknocho (1644–1687) ir Gotfrydo Lengnicho (*Gottfried Lengnich*, 1689–1774), protestantų autorių, vadovėlius, kuriuos pijorų mokykloms rekomendavo S. Konarskis. Poetikos klasėje taip pat toliau mokyta epistolografijos, praktikuotasi rašyti laiškus ir kalbas.

Ypač išsamiai ir plačiai aptartas retorikos klasės mokymo turinys; ši dalis sudaro bemaž pusę nuostatų teksto. Čia pabrėžta, kad mokytojui svarbu įsitikinti, jog mokiniai tikrai gerai suprato invencijos, dispozicijos ir elokucijos esmę, pateiktas išsamus ekonominio, politinio, visuomeninio pobūdžio temų, rekomenduotinų kalboms parengti, sąrašas, apibrėžta, kiek ir kokių poezijos žanrų kūrinių mokiniai turi parašyti, nurodyti savarankiškai kuriant tinkami remtis oratoriai (Ciceronas,

39 Magdalena Ślusarska, Felicjan Wykowski (1728–1784) – zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich, in: *Napis: Tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej* (seria 5), Warszawa: Latona, 1999, p. 67.

40 Łukaszas Kurdybacha, *op. cit.*, p. 13.

Muretas, Paulinas, Livijus, Salustijus, Cezaris, Tacitas, Seneka etc.) ir poetai (Vergilijus, Juvenalis, Horacijus etc.). Šios klasės mokymo programa taip pat apima geografiją, aritmetiką, valstybinę teisę, istoriją.

Įdomu pažymėti, kad Lietuvos provincijos pijorų nuostatuose *Methodus docendi* griežtas S. Konarskio požiūris į panegirikas nei kartojamas, nei kaip nors interpretuojamas, o ir pats panegirikos terminas visame veikle nė karto neminimas. Kalbant apie retorikos klasės užduotis pabrėžiama, kad besipraktikuojantiems mokiniams turi vadovauti retorikos mokytojas, o kaip pagrindiniai imituojamieji poezijos žanrai nurodytos nedidelės apimties poemos, elegijos, odės, satyros, eklogos ir epigramos:

[...] component discipuli duo aut tria Poemata breviora, aliquot Elegias, Odas aliquot, Satyram, Eclogamve unam vel duas, vicena aut tricena Epigrammata⁴¹.

([...] tegu mokiniai parašo dvi arba tris trumpesnes poemias, kelias elegijas, kelias odes, satyrą, vieną ar dvi eklogas, dvidešimt ar trisdešimt epigramų.)

Atkreiptinas dėmesys, kad analogiška vieta S. Konarskio darbe *Ordinationes Visitationis Apostolicae* skamba kiek kitaip. Viena vertus, sutampa rekomenduojami žanrai ir kūriniių skaičius (išskyrus tai, kad S. Konarskis nurodo tikslią parašytinų poemų apimtį), kita vertus, akivaizdu, kad yra reglamentuojamas retorikos pratybų dažnumas, o mokytojo galios daryti įtaką mokinių kūrybiniam procesui čia kur kas didesnės:

Dla ćwiczenia w mowie wiązanej może profesor ułożyć dwa poematy, każdy obejmujący mniej więcej stopięćdziesiąt wierszy lub o połowę krótsze, tak samo dwie lub trzy elegie, tyleż ód, jedną satyrę, jedną lub dwie eklogi i dwadzieścia do trzydziestu epigramów. Może też nauczyciel wypisać takie utwory z ksiązek i raz na miesiąc coś w tym rodzaju z uczniami ukladać.⁴²

(Eilivimo įgūdžiams lavinti **mokytojas gali sukurti dvi poemias**, kiekviena iš jų maždaug po 150 eilučių arba perpus trumpesnė, taip pat dvi arba tris elegijas, tiek pat odžių, vieną satyrą, vieną arba dvi eklogas ir nuo 20 iki 30 epigramų. Tokius kūriniius mokytojas taip pat gali išsirašyti iš knygų ir **vieną kartą per mėnesį** ką nors iš šios rūšies eilėraščių su mokiniais sukurti [išskirta mano – A. V.])

41 *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae*, Vilnae: Typis S. R. M. et Reipublicae Schol. Piar., 1762, p. 68.

42 Stanisław Konarski, *Ordinationes Visitationis Apostolicae* [...] = Ordynacje wizytacji apostołskiej [...], in: *Pisma pedagogiczne*, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, p. 212.

Apšvietos epochos kultūrinių lūkesčių ir pijorų literatūrinės kūrybos sąsajas gerai atspindi šios vienuolijos proginės poezijos rinkinys *Zebranie rymów*⁴³, Vilniaus pijorų spaustuvėje išleistas 1779 m. Rinkinį sudaro apie 120 proginių eilėraščių, parašytų lotyniškai arba lenkiškai (kai kuriais atvejais – abiem kalbomis). Eilėraščiai sukurti 1758–1779 m., kai kurie iš jų anksčiau buvo publikuoti Vilniaus akademijos spaustuvėje. Šie kūriniai vaizdžiai iliustruoja to laiko Lietuvos ir Vilniaus politines visuomenines aktualijas ir kultūrinį gyvenimą. Rinkinį vertinant žanriniu aspektu⁴⁴, galima konstatuoti, kad tarp lotyniškųjų ir paraleliai lotynų bei lenkų kalbomis sukurtų eilėraščių dominuoja odės ir epigramos, be jų, dar esti i epitalaminis eilėraštis ir 2 laidotuvinės poezijos kūriniai. Kalbant apie rinkinį *Zebranie rymów*, taip pat svarbu pažymėti, kad pijorų vienuolija labiau orientavosi į mokslinės ir mokybosios literatūros leidybą, nemažai dėmesio skyrė mokslinių veikalų vertimams iš užsienio kalbų⁴⁵ ir jų publikavimui, todėl jau pats šio poezijos rinkinio pasirodymo faktas reikšmingai liudija proginės kūrybos tradicijos aktualumą ir jos tęsą XVIII a. antroje pusėje.

Ė. Kurdybacha, palyginęs S. Konarskio veikalą *Ordinationes Visitationis Apostolicae* su Lietuvos pijorų nuostatais *Methodus docendi*, priėjo prie išvados, kad S. Konarskio idėjos Lietuvoje buvo priimamos labai atsargiai ir netgi nenoriai. Tai, anot jo, galėjusios lemti tiek subjektyvios priežastys – nesusipratimai ir prasti S. Konarskio santykiai su kai kuriais reikšmingais Lietuvos provincijos atstovais, tiek ir objektyvūs veiksniai – palyginti su Lenkijos pijorais, žymiai blogesnė Lietuvos pijorų materialinė situacija. Trūkstant lėšų, bažnyčių ir mokyklų pastatų būklė buvo prasta, stigo bibliotekų, atitinkančių mokinių ir mokytojų reikmes, taip pat šaltiniuose nesama žinių, patvirtinančių, kad mokytojai būtų vykę tobulintis į užsienio universitetus. Ė. Kurdybacha reziuumuoja, jog nieko keista, kad daugumai Lietuvos pijorų mokytojų buvo būdingas tradicinis filologinis-retorinis išsilavinimas su ryškiu teologinės tonacijos atspalviu⁴⁶. Neginčijant šios nuomonės, vis dėlto svarbu pažymėti, kad pijorų kongregacija Lietuvoje nebuvo tokia gausi kaip Lenkijoje, taigi ir mokyklų tinklo čia būta kur kas mažesnio.

43 Visas pavadinimas: *Zebranie rymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie Jmieniem konwiktu szlacheckiego wilen. XX Scholarum Piarum*, Wilno: W Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitej u XX Scholarum Piarum, 1779.

44 Minimasis poezijos rinkinys, kaip svarbus Lietuvos pijorų kultūrinės ir literatūrinės veiklos faktas, taip pat buvo pastebėtas lenkų mokslininkų, žr.: Magdalena Ślusarska, „Co w Polsce Naruszewicz, to ty jesteś w Litwie“ czyli o litewskich sentymentach Felicjana Wykowskiego, in: *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 6), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 279–315; Teresa Kostkiewiczowa, Poeci ze środowiska pijarskiego w wieku Oświeceni – rekonensans, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX wieku*, p. 73–91; Elżbieta Aleksandrowska, Pijarzy w środowisku pisarskim Polskiego Oświeceni, in: *Ibid.*, p. 37–50.

45 Plačiau apie mokslinės literatūros vertimus žr. Irena Jackevičienė, Vilniaus pijorų spaustuvės užsienio autorių leidiniai, in: *Knygotyra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, t. 35, p. 107–121.

46 *Methodus docendi pro Scholis Piis provinciae Litvaniae*, p. 19.

Tai galėtų būti vienas iš veiksnių, paaiškinančių pijorų inertiškumą. Kita vertus, negausiai pijorų vienuolijai buvo sunku atsispirti jėzuitų humanitarinio mokymo tradicijai, peržengiančiai mokyklos sienas ir darančiai įtaką kultūriniam to meto gyvenimui. Proginės kūrybos tradicija, gyvavusi nuo XVI a. pabaigos, jau buvo tapusi kultūriniu reiškiniu ir visuomeninės komunikacijos įrankiu.

Apibendrinant atliktą tyrimą konstatuotina, kad ikireforminio laikotarpio pijorų kongregacijos mokymo proceso struktūra ir turinys buvo glaudžiai susiję su jėzuitų edukacijos modeliu. Prie šios išvados veda analizė, aprėpusi svarbiausius pijorų vienuolijos veiklą ir edukaciją reglamentuojančius dokumentus: *Synopsis Constitutionum* (1698), *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta* bei *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* (1793).

Apšvietos epochoje vykusius esminius mokymo sistemos pokyčius ir kultūrinės slinkties pirmiausia iliustruoja Stanislovo Konarskio veikalai – *De emendandis eloquentiae vitiis* (1741) bei mokymo nuostatai, skirti Lenkijos pijorų provincijai, *Ordinationes Visitationis Apostolicae [...] pro provincia Polona [...] Scholarum piarum* (1753–1754). Vienu iš svarbiausių darbų, atskleidžiančių Lietuvos pijorų provincijos edukacinę specifiką, laikytinas metodinių nurodymų rinkinys *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae* (1762).

Tyrimas atskleidė, kad, reaguodami į Apšvietos epochos poreikius, Lietuvos pijorai naujas disciplinas diegė esmingai nenuitoldami nuo pamatinių humanistinio mokymo principų, todėl literatūrinė kūryba ir toliau buvo svarbi sudėtinė mokymo proceso dalis. Proginės literatūros tradicija, edukacinėje ir kultūrinėje plotmėje patyrusi teorinių ir praktinių modifikacijų, pijorų mokymo programoje net ir po reformos atliko ne mažesnę vaidmenį, negu jai buvo skyrusi jėzuitų edukacinė sistema. Ryškiausias Apšvietos epochoje vykusias proginės literatūros estetikos slinkties iliustruoja žanrinių prioritetų ir stilistinių normų kaita: S. Konarskio pastangomis iš akademinės aplinkos ir kartu iš literatūrinės apyvartos buvo stumiami panegirika, o XVIII a. antrojoje pusėje labiausiai pijorų eksploatuojamais literatūros žanrais tapo odė ir epigrama.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis et additionibus ex Literis Apostolicis et Decretis Capitulum Generalium. Accedunt Regulae Communes, Ritus particulares, et Canones Poenales. Quae Omnia ex Autographis et Locis authenticis extracta sunt, et totidem verbis expressa, Barcinone: Ex Typog. Regia Francisci Suria et Burgada, MDCCCLXXXIII [1793].

Konarski Stanislaw, Ordynacje wizytacji apostolskiej dla polskiej prowincji szkół pobożnych, in: *Pisma pedagogiczne*, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, p. 3–263.

Konarski Stanislaw, O poprawie wad wymowy in: Idem, *Pisma wybrane*, t. 2, opracował Juliusz Nowak-Dłużewski, wstępem opatrzył Zdzisław Libera, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1955, p. 7–54.

- Konarski Stanisław, *Ustawy szkolnie dla polskiej prowincji pijarów*, z języka łacińskiego przełożyła Wanda Germain, przypisami zaopatrzył prof. Jan Czubek, wstępem poprzedził prof. Stanisław Kot, Kraków: Nakładem M. Arcta i SP w Warszawie, 1925.
- Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae*, Vilnae: Typis S. R. M. et Reipublicae Schol. Piar., 1762.
- Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta in: *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis et additionibus ex Literis Apostolicis et Decretis Capitulum Generalium. Accedunt Regulae Communes, Ritus particulares, et Canones Poenales. Quae Omnia ex Autographis et Locis authenticis extracta sunt, et totidem verbis expressa*, Barcinone: Ex Typog. Regia Francisci Suria et Burgada, MDCCLXXXIII [1793], p. 164–170.
- Synopsis Constitutionum Religionis Cleric. Regular. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis, et additionibus ex Literis Apostolicis, et Decretis Capitulum Generalium. Accedunt aliquot Ritus particulares, nommulae Ordinationes Praep. Generalium, et Consuetudinis*, Romae: Typis D. A. Herculis, 1698.
- [Baliński Michał,] *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803. Przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862.
- [Biegański Stanisław,] *Szkoły pijarskie w Polsce*, skreślił ks. Stanisław Biegański S. P., Lwów: Związkowa drukarnia we Lwowie, 1898.
- Buba Jan, Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej, in: *Pijarzy w kulturze dawniej Polski. Ludzie i zagadnienia*: Praca zbiorowa, Kraków: Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, 1982, p. 104–130.
- Kostkiewiczowa Teresa, Poeci ze środowiska pijarskiego w wieku Oświecenia – rekonesans, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa, Kraków: IHNOiT. PAN: Wydaw: ZPPP, 1993, p. 73–91.
- Kurdybacha Łukasz, Reforma litewskich szkół pijarskich w 1762 r., in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. XV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, p. 3–23.
- Pietraszko Stanisław, *Doktryna literacka polskiego klasycyzmu*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966.
- Pitala Adam, Pijarskie zakłady kształcenia nauczycieli w dawnej Polsce – profesoria, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa, Kraków: IHNOiT. PAN: Wydaw: ZPPP, 1993, p. 392–408.
- Rabikauskas Paulius, Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, in: Rabikauskas Paulius, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai* (ser. *Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 45–50.
- Ślusarska Magdalena, Felician Wykowski (1728–1784) – zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich, in: *Napis*: Tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej (seria 5), Warszawa: Latona, 1999, p. 57–86.
- Ulčainaitė Eugenija, Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje, in: *Literatūra*, 2007, 49(3), p. 95–107.
- Ulčainaitė Eugenija, Lotyniškoji kūryba, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija (ser. *Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 217–222.

LITHUANIA'S 18TH C. LATIN OCCASIONAL LITERATURE IN PIARIST EDUCATION: CONTINUITY OF TRADITION AND THE INNOVATIONS OF THE AGE OF ENLIGHTENMENT

ASTA VAŠKELIENĖ

Seeking to determine the innovations of the humanities studies of the Piarist monastic order, typical for the Age of Enlightenment, several groups of sources were invoked for the research. The first group, representing the period up to educational reform initiated by Stanisław Konarski consists of 17th c. documents regulating the activities and education of the Piarists. The most important of them are *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris a Capitulo Generali 1694 instituta* (*The method, or educational provisions, devoted to confirming the general chapter of foreign [Piarist provinces], in 1694*) and the *Synopsis Constitutionum [...] Scholarum Piarum* (*The compendium of provisions [...] of the Piarist schools, 1698*). Their analysis lets one to state that in the pre-reform period the structure and content of the humanities education process of the Piarist Congregation were very closely related to the model of Jesuit education.

The second group of sources, illustrating the essential changes of the educational system and cultural scrolls in the Age of Enlightenment, is represented by two works of Stanisław Konarski – *De emendandis eloquentiae vitiis* (*About the correctable flaws of eloquence, 1741*) and *Ordinationes Visitationis Apostolicae [...] pro provincia Polona [...] Scholarum Piarum* (*Instructions of the Apostolic visitation for the Piarist province of Poland, 1753–1754*) and the collection of methodological instructions revealing the specifics of the Piarist province of Lithuania *Methodus docendi pro Scholis Pii provinciae Litvaniae* (*Educational regulations for the Piarist schools of the province of Lithuania, 1762*). The study showed that, in response to the needs of the Age of Enlightenment, the Piarists of Lithuania introduced new disciplines essentially not distancing from the fundamental *studia humaniora* principles, so literary creations also continued to be an important component of the educational process.

The tradition of occasional literature, having experienced theoretical and practical modifications in the educational and cultural plane, in the reformed Piarist education program did not fulfill a lesser role than was allocated in the Jesuit education system. The change in the genre priorities and stylistic norms shows the clear changes occurring in the Age of Enlightenment aesthetics of occasional literature: by Konarski's efforts panegyric was being pushed out from the academic environment and at the same time literary circulation, and in the second half of the 18th c. the literature genres most exploited by the Piarists became the ode to epigram.

Keywords: Baroque, Enlightenment, 18th c. occasional literature (Latin), educational system, Jesuits, Piarists.